

Vana ja uus kvantitatiivne formalism: kõrvutused ja väljavaated (Moskva Lingvistiline Ring ning Stanfordi Kirjanduslabor)

Igor Pilshchikov

Teesid: Kümme aastat tagasi leidsid Franco Moretti ja tema kolleegid oma uurimismeetodile mahuka määratluse – kvantitatiivne formalism, vastandades seda vene formalismile, mis nende arvates oli kvalitatiivne. Formalistliku teadusprogrammi tuumaks on kunstilise teksti struktuurilis-funktsionaalne analüüs, mida formalistid ise nimetasid morfoloogiliseks, ja seda võib pidada kvalitatiivseks. Kuid väide kvantitatiivse formalismi uudsuse kohta vastab tõele vaid osaliselt. Selle tõestamiseks keskendub autor kahe Moskva Lingvistilise Ringi liikme – Boriss Tomaševski ja Boriss Jarho – kvantitatiivse poeetika käsitlustele ning pöörab erilist tähelepanu Jarho leiutisele, mida hiljem nimetati kauglugemiseks. Kahe kvantitatiivse formalismi võrdlusel pole mitte ainult ajaloolis-teaduslik tähtsus, vaid ka metodoloogiline väärtus, kuna see tutvustab palju lähenemisviise, mis osutuvad tänapäeva digihumanitaariale kasulikuks.

Võtmesõnad: vene vormikoolkond, kauglugemine, kvantitatiivne formalism, Boriss Tomaševski, Boriss Jarho, Franco Moretti

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v23i29.19036>

Sissejuhatus

Franco Moretti raamatu „Kauglugemine“ (Moretti 2013) venekeelse tõlke ilmumine (Moretti 2016) oli tähtsündmus, sest nii raamat ise kui ka selle pealkirjaks olev mõiste olid juba saanud digihumanitaaria sümboliks.¹ Seda retrospektiivset kogumikku, mis koondab autori artikleid aastaist 1994–2011 ja „annab hea ettekujutuse Moretti viimase kahe aastakümne uurimistööst“ (Sobtšuk 2014, 320), võib raamatu tõlkijate eeskujul nimetada tema koondmanifestiks (Moretti 2016, 4). Arutelu tõlke üle ajakirja *Novoje Literaturnoje Obozrenije* (2018, nr 150) rubriigis „Raamat kui sündmus“, mille tarvis sai kirjutatud ka siinse artikli esialgne, lühivariant (Pilshchikov 2018), tekitas Venemaal suurt vastukaja; kolleegid vahendasid rubriigi sisu ka Morettile endale. Eestigi ei jäänud kõrvale: raamatu tõlkijateks ja ühtlasi diskussiooni organiseerijateks olid Tartu Ülikoolis väitekirja kaitsnud noored teadlased Oleg Sobtšuk (kelle

Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG319). Tänan siinkohal Mari Laant, Maria-Kristiina Lotmanit, David Milleri, Merit Rickbergi ning Mihhail Truninit nende märkuste ja ettepanekute eest.

1 Samal 2013. aastal ilmus veel üks tähtis digihumanitaaria raamat – Matthew Jockersi „Makroanalüüs“ (Jockers 2013). Kauglugemise mõiste (*distant reading*) pakkus Moretti varem välja artiklis „Oletusi maailmakirjandusest“ (Moretti 2000, 56–58; eesti keeles: 2003, 148–149), mis on avaldatud ka 2013. aastal ilmunud raamatus (vt Moretti 2013, 47–49).

kaasjuhendajaks oli Moretti ise) ja Artjoms Šeļa. Nad kuuluvad kõige viljakamate digihumanitaaride hulka ja teevad aktiivselt koostööd Venemaa, Tšehhi ja USA kolleegidega.²

„Kauglugemise“ tõlkimine vene keelde on oluline veel ühes suhtes: venekeelses auditooriumis köidab Moretti raamat huvitatud lugejaid, kelle teaduslik ja kultuuritaust on täiesti erinev tänapäeva Ameerika või Euroopa akadeemilisel *establishment*'i omast. Moretti kuulub neisse mõlemasse ja ühtaegu esitab mõlemale intellektuaalse väljakutse. Ta on sündinud Itaalias, alustas karjääri anglistikadotsendina Salernos ning jätkas võrdleva kirjandusteaduse professorina Veronas. Pärast USAsse kolimist 1990. aastal õpetas ta Columbia Ülikoolis võrdlevat kirjandusteadust ning oli aastatel 2000–2016 humanitaarteaduste professor Stanfordis (sealpeale emeriitprofessor).³ Moretti metodoloogial on kolm põhiallikat: itaalia marksism, briti neodarvinism ja vene formalism. Ent 1910.–1930. aastate vene vormikoolkonna tõlgendus Venemaal erineb lääne omast eelkõige selle poolest, et tugineb laiemale tekstide ringile: enamikku neist pole lihtsalt võõrkeeltesse tõlgitud ja nad ei kuulu läänes tuntud „vene teooria“ kaanonisse.

Vene formalismi ja digihumanitaaria seoste käsitlemine on teemana võrdlemisi värske (mis pole digihumanitaaria noorust arvestades üllatav). Sellel teemal on avaldatud kolm artiklit (Kliger 2021; Lvoff 2021; Arseniev 2021) Amsterdami ajakirja *Russian Literature* erinumbris „Digital Humanities and Russian and East European Studies“, mis ilmus 2021. aasta suvel. Sügisel jõudis trükist välja ajakirja *Keel ja Kirjandus* erinumber, mis on pühendatud digihumanitaariale Eestis. See sisaldab ka digihumanitaaria stilomeetrilist tausta käsitlevat artiklit, milles on põgusalt puudutatud mõnda digihumanitaaria ja vene formalismi kokkupuutepunkti (Šeļa 2021: 698–699). Selle teema esimene arutelu toimus aga 2015. aasta aprillis Stanfordini konverentsil pealkirjaga „Russian Formalism and the Digital Humanities“; mul oli õnn sel osaleda.⁴ Konverentsi avas Moretti; avakõnes märkis ta, et üheks peamiseks metodoloogiliseks mõjutajaks oli talle Tzvetan Todorovi koostatud prantsuskeelne vene vormikoolkonna antoloogia (Todorov 1965; itaaliakeelne väljaanne: Todorov 1968).

2011. aastal (kui valmis „Kauglugemise“ viimane artikkel) leidis Moretti ühes kolleegidega oma uurimismeetodile hõlmava määratluse – kvantitatiivne formalism. Just sellist pealkirja, „Kvantitatiivne formalism: eksperiment“ („Quantitative Formalism: An Experiment“) kannabki Matthew Jockersi, Franco Moretti ja nende kaasauto-

2 Kolmandaks tõlkijaks oli Kõrgema Majanduskooli (Moskva) dotsent Aleksei Vdovin, kes alustas samuti oma teaduskarjääri Tartu Ülikooli doktorantuuris.

3 Muide on ta mänginud ka oma noorema venna, filmirežissöör Nanni Moretti varajastes filmides episoodilisi rolle.

4 Vt konverentsi ettekannete kokkuvõtteid (Stanford University 2015) ja analüütilist kroonikat (Ustinov 2016).

rite allkirjastatud Stanfordi Kirjanduslabori manifest (Allison jt 2011; Moretti oli üks labori asutajaid 2010. aastal). Manifesti pealkiri viitab Stanfordi digihumanitaaria peamisele tõmbe- ja tõukejõule: autorid asuvad kvantitatiivse formalismi positsioonile, kuna vene formalism uuris nende arvates ainult kirjandusstruktuuride kvalitatiivseid erinevusi.

Formalistliku teadusprogrammi tuumaks on kahtlemata kunstilise teksti struktuurilis-funktsionaalne analüüs, mida formalistid ise nimetasid morfoloogiliseks, ja seda võib tõesti pidada kvalitatiivseks. Kuid tees kvantitatiivse formalismi uudsusest on õige vaid osalt – kui mõista formalismina Peterburi Opojazi – nii varajast (Viktor Šklovski, Ossip Brik ja Lev Jakubinski) kui ka hilist (seesama Šklovski, Juri Tõnjanov ja Boriss Eichenbaum) – või Vladimir Propi generatiivset formalismi. Just Opojazi tiib sai formalismi sünonüümiks, selle kanoniseerisid läänemaailma jaoks Tzvetan Todorovi antoloogia (vt Sini 2007, 49; Depretto 2017, 194–195) ning sellele järgnenud vormikoolkonna tekstide valimikud alates ingliskeelsest „standardväljaandest“ (Matejka ja Pomorska 1971) kuni uusima eestikeelse kogumikuni (Väljataga 2014). Ent vene vormikoolkonna teist haru esindava Moskva Lingvistilise Ringi (MLR) pärandi lähem analüüs näitab, et Morettil olid eelkäijad: vene formalism oli vähemalt osaliselt ka kvantitatiivne, mitte ainult kvalitatiivne.⁵

Moskva Lingvistilise Ringi kvantitatiivne värsiõpetus: Boriss Tomaševski

Üks tõenäosuslik-statistiliste meetodite rakendamise pioneere värsiteaduses oli Boriss Tomaševski (1890–1957) – värsiteoreetik, vene kirjanduse ja vene-prantsuse kirjandussuhete uurija, vene kirjandusklassika akadeemiline toimetaja ning Aleksander Puškini elu ja loomingu spetsialist. Hariduselt matemaatik ja insener (ta õppis matemaatilist statistikat ja elektrotehnikat Belgias Liège'i Ülikooli Montefiore instituudis ja Pariisis Sorbonne'is, kus ta võttis ka kirjanduskursusi), osales ta mõlemas vene vormikoolkonna ühingus: Opojazis ja MLRis. Peterburis sündinud Tomaševski kirjutas lõviosa oma värsiteoreetilisi töid Moskvast, kuhu ta jäi pärast rindelt naasmist 1918. aastal kuni 1920. aasta lõpuni, ja esitas enne artiklite avaldamist neid ettekannetena MLRi koosolekutel (Fleishman 1977; Pilshchikov ja Ustinov 2020a). MLRi esimese esimehe Roman Jakobsoni ettepanekul valiti Tomaševski 21. juuni 1919 koosolekul ühehäälselt MLRi liikmeks.⁶

5 Vt minu hiljutisi artikleid, mis on spetsiaalselt pühendatud vene formalismi kvantitatiivse poeetika küsimusele (Pilshchikov 2020 ja 2022a).

6 Venemaa Teaduste Akadeemia Viktor Vinogradovi nimeline vene keele instituut (Moskva), lingvistilise allikaõppe ja vene kirjakeele ajaloo osakond. Fond 20, säilik 2.II.10, leht 61.

1921. aastal naasis Tomaševski Moskvast Peterburi (mis tol ajal kandis Petrogradi nime) ja liitus Opojaziga. Ta alustas tööd Puškini Majas (Vene Kirjanduse Instituut) ja pidas loenguid Riiklikus Kunstide Ajaloo Instituudis ning alates 1924. aastast Lenigradi Ülikoolis, kus ta oli alates 1942. aastast professor. 1920. aastatel avaldas ta traktaadi vene värsiõpetusest, formalistliku poeetika kompendiumi „Kirjandusteooria (Poeetika)“ (Tomaševski 1925) ja samateemalise õpiku. Välise surve tõttu – s.t 1931. aastal alguse saanud ametliku formalismivastase poliitika tagajärjel – pidi Tomaševski loobuma värsiõpetusest ja poeetikast, keskendudes Puškini eluloole ja tekstoloogiale (mõiste, mille ta lõi 1920. aastate keskel) ning Puškini loominguga ja prantsuse kirjanduse seoste uurimisele. Tekstoloogina (s.t tekstianalüütikuna) sai temast käsikirjade transkribeerimise kriitilisel väljaandmisel uue, nn kiht-kihilise meetodi üks suurimaid pooldajaid nii teorias kui ka praktikas. 1948. aastal sai ta Puškini Maja käsikirjade osakonna juhatajaks. 1930. aastate formalismivastastest kampaaniatest Tomaševski suuresti pääses, kuid 1948.–1949. aastal võrdleva kirjandusteaduse vastu suunatud rünnakute käigus mõisteti tema sellealane teadustöö ametlikult hukka. Värsiõpetuse juurde naasis ta alles elu lõpus.

Tomaševskile pühendatud monograafiauuringud puuduvad nii vene, inglise kui ka mis tahes muus keeles. Tema nime mainitakse palju harvemini kui teisi vormikoolkonna esindajaid, näiteks Opojazi n-ö triumviraati – Šklovskit, Eichenbaumi ja Tõnjanovit. Teatud mõttes jääb Tomaševski unustatud formalistiks (*le formaliste oublié*), nagu on märkinud Catherine Depretto (2008).

Tomaševski teostest sattusid võõrkeelsetesse antoloogiatesse vaid Opojazi väimuse „Kirjandus ja biograafia“, samuti fragmendid raamatust „Kirjandusteooria (Poeetika)“ (Matejka, Pomorska 1971, 47–55; Volek 1992, 177–186, 227–237; 1995, 149–163; Väljataga 2014, 141–188); Moskva-aegse värsiõpetusalastest artiklitest, millest hiljem sai kogumik „Värsist“ (Tomaševski 1929), on tõlgitud vaid üksikuid fragmente, mis ei sisalda arvutusi (Todorov 1965, 154–169; Volek 1995, 99–111). „Kirjandusteooria“ on tõlgitud täies mahus poola, tšehhi, slovaki, itaalia, hispaania ja saksa keelde. Eesti antoloogiasse kuulub Tomaševski retrospektiivne auto-apologeetiline artikkel „Uus kirjandusajaloo koolkond Venemaal“, mis ilmus 1928. aastal prantsuse ja tšehhi keeles ning tõlgiti inglise keelde kaks korda alles 2000. aastatel.

8. juunil 1919 esines Tomaševski MLRi koosolekul ettekandega „Puškini viiejalalisest jambist“. See ilmus hulk aega hiljem kogumikus „Visandeid Puškini poeetikast“, mille koostas Viktor Šklovski (vt Šklovski 1923, 7–143); pärast ilmus see lühendatud kujul raamatus „Värsist“ (Tomaševski 1929, 138–253).

Seal uuriti esimest korda statistiliselt vene viiejalalise jambi rütmilisi erijooni. Tomaševski uuris Puškini värsimeetrumit evolutsioonilis-diakrooniliselt ja sünkroonilis-tüpoloogiliselt, kusjuures Tomaševski ei kõrvutanud seda mitte üksnes teiste

vene luuletajate viiejalalise jambiga, vaid ka sarnase silbipikkusega Euroopa värsimõõtudega (itaalia *endecasillabo*, prantsuse *décasyllabe*, inglise ja saksa viiejalaline jamb, vt Achilli 2013). Muuhulgas võimaldas see tuua Tomaševskil ilmsiks prantsuse süllaabilise kümnesilbilise värsi rütmi mõju vürst Pjotr Vjazemski viiejalalisele jambile aastatel 1821–1825, kui Vjazemski, üks Puškini parimaid sõpru, tegeles Jean-Baptiste Rousseau epigrammide tõlkimisega.

Tomaševski ettekandes, nagu ka sellel tuginevas artiklis on kasutatud empiiriliselt kogutud andmete teoreetilise mudeliga võrdlemise meetodikat. Teatud aktsendistruktuuri sõnu sisaldava värsirea teoreetiline sagedus valitud autoril (või tema kaasaegses proosas – selle küsimuse jättis Tomaševski lahtiseks) on vastavate sõnade tüübi sageduste korrutis. Tegelike värsside rütmi kohta järelduste tegemiseks on vaja võrrelda arvutusandmeid katseandmetega (Tomaševski 1929, 176). Ainult nii viisi saame eristada kavatsuslikku juhuslikust, teha vahet tähenduslikel nähtustel ja üldkeeleliste seaduspärade ilmnemisel. See meetod – mida hiljem teiste seas täius-tasid sellised õpetlased nagu värsiuurija Kirill Taranovski⁷ ja matemaatik Andrei Kolmogorov – ristiti isegi „poetilise rütmi keelelis-statistilise uurimise vene meetodiks“ (Bailey 1979). 1960. aastal nimetas Jakobson Tomaševski lähenemisviisi värsile „näiteks kõige pikemast ja kuni viimase ajani võib-olla kõige silmapaistvamast seosest ühelt poolt keeleteaduse, eriti luulekeele uurimise ning teiselt poolt stohhastiliste protsesside matemaatilise analüüsi vahel“. See lähenemisviis „andis teaduslikul alusel üllatavaid vihjeid kirjeldava, ajaloolise, võrdleva ja üldise värsimeetriku kohta“ (Jakobson [1960] 1971, 579).

Moskva Lingvistilise Ringi kvantitatiivne poeetika: Boriss Jarho

MLRi liikmete seas oli ka teadlane, kes laiendas kvantitatiivseid meetodeid kaugele teispoole värsiõpetuse piiridest – kõigile ilukirjanduskeele uurimisvaldkondadele. See on Boriss Jarho (1889–1942) (vt Gasparov 1969, 504). Kuna selle tähelepanuväärse õpetlase pärandist tuleb siinkohal eesti keeles juttu esmakordselt, siis tasub lühidalt välja tuua tema eluloo põhifaktid ja võtta kokku peamised saavutused.

Jarho sündis Moskvas ja lõpetas 1912. aastal Moskva Ülikooli ajaloo- ja filoloogiateaduskonna. Järgmisel aastal jätkas ta õpinguid Heidelbergi ja Berliini ülikoolides. Alates 1915. aastast pidas ta loenguid Moskva Ülikoolis. Jarho alustas oma akadeemilist tegevust Euroopa keskaegse kirjanduse ja folkloori alaste uurimustega. 21. juunil 1919 (samal päeval Tomaševskiga ja samuti Jakobsoni soovitusel) valiti ta MLRi liikmeks ning ta osales selle tegevuses aktiivselt kuni ringi tegutsemise lõppemiseni

7 Tartus sündinud vene emigrant, Jugoslaavia-Ameerika slavist, hiljem vene kirjanduse professor Harvardis, kus ta töötas koos Jakobsoniga.

1924. aastal. 1920–1921 tegi Jarho uurimistööd Euroopa raamatukogudes ning püüdis tulutult leida õppejõu kohta Tšehhoslovakkia või Saksamaa ülikoolides. 1922. aastal lahkus ta Moskva Ülikoolist ning asus tööle Vene Kunstiteaduste Akadeemias, kus ta juhatas kunstilise tõlke komisjoni, värsiteooria kabinetti ja maailmakirjanduse haru ning samuti folkloori- ja teatriosakonda kuni akadeemia tegevuse lõpetamiseni 1931. aastal. 1926 valiti ta Ameerika Keskaja Akadeemia (Medieval Academy of America) täisliikmeks.

Oma välisreisidel 1920–1921 uuris Jarho ladinakeelse riimproosa rütmi. Rohkem kui kümneaastase uurimistöö tulemusena valmis väitekiri ladinakeelseid luuletusi, vagajutte ja näidendeid kirjutanud X sajandi saksa naisluuletaja Gandersheimi Hroswitha loomingust. Väitekiri „Hroswitha näidendite riimproosa“ oli kirjutatud vene ja saksa keeles, kuid jäi avaldamata (Gasparov 2003).

Hroswitha näidendite rütmi uurimine nõudis detailsete meetodite väljatöötamist kirjandusliku teksti kõige erinevamate joonte statistiliseks analüüsimiseks. Nii pani Jarho 1920. aastatel teoreetilise aluse „täpsele kirjandusteadusele“, mille põhimõteteid ta oma hilisemas akadeemilises elus järjepidevalt kaitses. Tema teoreetilised seisukohad on kirja pandud terves reas artiklites ja hiljem üksikasjalikult tema peamises monograafias „Täpse kirjandusteaduse metodoloogia“, mis ilmus postuumsetl alles rohkem kui 60 aastat pärast tema surma, 2006. aastal.

Ideoloogilise formalismivastase kampaania järel pühendus Jarho 1930. aastatel ilukirjanduse tõlkimisele (vt Malikova 2020, 163–166; Polilova 2021); 1933–1935 oli see tema peaaegu ainus sissetulekuallikas. Tema enda hinnangul oli ta võimeline tõlkima umbes kahekümnest (uuest ja vanast) slaavi, germaani ja romaani keelest (Akimova ja Šapir 2006, viii).

Ööl vastu 15. märtsi 1935 peeti Jarho kinni fiktiivse protsessi käigus, mille sihtmärgiks oli „saksa-fašistlik kontrrevolutsiooniline organisatsioon NSV Liidus“. Ta vangistati Moskvast ja saadeti Omskisse Siberis; tema kolleeg ja pikaajaline oponent filosoof Gustav Špet, samuti endine MLRi liige ja Kunstiteaduste Akadeemia aseesimees, kes oli ka sama protsessi raames Siberisse saadetud, lasti aga 1937. aastal Tomskis maha (Serebrennikov 1995). 1940. aastal lubati Jarhol tulla Venemaa Euroopa aladel asuvasse Kurskisse ning asuda õppejõuna tööle kohalikus pedagoogilises instituudis. Pärast 1941. aasta Saksa sissetungi evakueeriti ta Udmurtiasse Sarapuli, kus ta suri miliaarse tuberkuloosi tagajärjel 1942. aasta mais.⁸

Suurima tähtsusega on Jarho hiline raamat „Täpse kirjandusteaduse metodoloogia“ ja sellega liituvad draamažanrite uurimused diakroonilisest ja sünkroonilisest aspektist (Pierre Corneille' värsskomöödiatest ja -tragöödiatest ning viievaatuseli-

8 Vt kokkuvõtlikku, kuid põhjalikku eluloo visandit (Akimova ja Šapir 2006; vt ka Akimova 2017).

sest värssstragöödiast). Need tööd on kirjutatud 1920. aastate lõpust 1930. aastate keskpaigani.

Jarho eristas tragöödia žanritunnused, mis on formuleeritavad kvantitatiivsete parameetritena. Need tunnused on sellised nagu

- tegelaste koguarv,
- ühe, kahe, kolme jne kõneleva tegelasega stseenide arv,
- standardhälve kõnelevate tegelaste keskmisest arvust,
- stseenide arv näidendis (näidendi liikuvuse määr),
- repliigi keskmine pikkus (dialoogi elavuse määr),
- eri tegelaste repliikide vahel jagunevate värsside osakaal (dialoogi sidususe määr); ja mõned teised.

Nimetatud tunnuste osakaal eri näidendites on erinev. Teatud žanri ajalugu saab kirjeldada selle tunnuste ja tunnuserühmade arenguna. Kirjandusvoolude vahelisi erinevusi saab kirjeldada kui erinevust teatud kindlate tunnuste ja tunnuserühmade osakaalus.

Niisugune lähenemisviis andis uurijale võimaluse arvude abil tõestada, kuidas viievaatuselise värssstragöödia areng jaguneb perioodideks (varaklassitsism, hilisklassitsism, vararomantism, hilisromantism jne) ning näidata muuhulgas ka järgmist (Jarho 1997; 2006, 550–607):

- milliste tunnuste poolest sarnanevad Shakespeare'i imetlenud romantikute tragöödiad Shakespeare'i enda draamaloominguga,
- kuidas Goethe arenes oma ajastuga võrreldes vastassuunas: protoromantilisest *Sturm und Drang*'ist Weimari klassitsismini (kõik hilise Goethe värssstragöödiate parameetrid langevad kokku Jean Racine'i omadega),
- et 19. sajandi alguse vene teatri mõõdukas uuendaja Vladislav Ozerov on pigem klassitsist kui romantik: kõigi parameetrite arvestuses eristub ta eelkäijatest klassitsistidest vaid 20%, oma kaasaegsetest romantikutest Euroopas aga 65% ulatuses.

Kõrvutades aga kaht erinevat ühel ajajärgul koos eksisteerinud žanri (Jarho võrdles Pierre Corneille' värsskomöödiad ja -tragöödiad), saab neid žanre formaalselt eristada: leida kvantitatiivsed tunnused, mille poolest nad teineteisest lahknevad (vt Lotman 2003, 442–445). Lisaks juba mainitule on sellised tunnused näiteks tegelaste liikuvus (lavaletulekute arv), iga tegelase rolli maht (repliikide ja värsside arv), tegelaste sotsiaalne koosseis ja nii edasi. Pärast seda saab välja arvutada nende kombinatsioonide proportsioonid eri tekstides ja määrata näiteks tragikomöödiate koha tüüpilise tragöödia ja tüüpilise komöödia vahel (Jarho 1999/2000; 2006, 403–449). Mõningaid Jarho pakutud parameetreid kasutatakse nüüdisaegsetes draamatekstide digikorpustes, näiteks DraCor (<https://dracor.org/>).

Nõnda oli Jarho ammu enne Morettit leiutanud selle, mida hiljem nimetati kauglugemiseks (Lvoff 2021, 34–37; Pilshchikov 2022a; Kizhner jt 2022) – teostas ta ju 23 autori 153 viievaatuslikku tragöödia diakroonilise analüüsi, kasutades vaid nelja vormilist tunnust (stseenide arv näidendis kui liikuvuse määr; tegelaskujude arv; ühe, kahe jne kõneleva tegelasega stseenide arv ning standardhälve stseenis kõnelevate tegelaste keskmisest arvust). See ongi „kauglugemine“ – suure hulga tekstide võrdlemine piiratud vormiliste tunnuste põhjal (Jarho enda sõnul „eristumisproportsioonide avastamine mitme väikseima tunnuse järgi“⁹). Nii nagu hiljem Morettil ja varem Aleksander Vesselovskil, on Jarho uurimisobjektid „tekstist palju suuremad või palju väiksemad ühikud: võtted, teemad, troobid või siis žanrid ja süsteemid“ (tsiteerin siinkohal Morettit,¹⁰ mitte Jarhod). Erinevus on vaid selles, et Moretti tegi oma arvutusi arvutite abil, Jarho aga käsitsi, ja see oli vaearikas töö. Sellepärast ka, olgugi et Jarho tulemused olid äärmiselt huvitavad, tema töö ei jätkunud. Sealjuures on „Täpse kirjandusteaduse metodoloogias“ ülnimetatud teostes tehtud järeldused vaid mõned näited sadade teiste kõrval.

Dominant MLRi ja Opojazi vaatenurgast

Eichenbaum pidas vormimeetodi esindajateks ainult Opojazi liikmeid (Eichenbaum 1927, 116, allm. 1). See seisukoht on levinud tänini, kuigi Jakobson tegi palju jõupingutusi selleks, et arvata vormikoolkonna ajalukku mitte ainult Opojaz, vaid ka MLR.¹¹ Jarhod peeti formalistik ja ta ei vaidlustanud seda. Kirjas Viktor Žirmunskile 8. novembrist 1919. aastast nimetab ta ise ennast „vormimeetodi pooldajaks“ ning „formalistiks“ (Akimova ja Šapir 2006, xviii, xxvi, märkus 34). Sel määratlusel on vähemalt sama palju kaalu kui Eichenbaumi kategoorilisel välja arvaval väitel (vrd Polilova 2011).

Seejuures vastandas Jarho oma meetodit Opojazi meetodile kui kvantitatiivset kvalitatiivsele. See avaldub tema dominandi mõiste tõlgenduses. Dominandi probleemile on pühendatud Jakobsoni lõpuloeng vene vormikoolkonna erikursusel, mille ta pidas tšehhi keeles 1935. aastal Brno Ülikoolis. Kursuse täistekst ilmus esmakordselt alles 2005. aastal (Jakobson [1935] 2005), ent loeng dominandist sai tuntuks palju varem, juba õpetlase eluajal. See avaldati eraldi artiklina inglise keeles (Jakobson [1935] 1971) ja tõlgiti siis inglise keelest prantsuse keelde (Jakobson 1973, 145–151).

9 Originaalis: *добывание отличительных пропорций по нескольким мельчайшим признакам* (Jarho 2006, 554).

10 Vrd originaalis: *units that are much smaller or much larger than the text: devices, themes, tropes – or genres and systems* (Moretti 2013, 48–49). Moretti sõnutas „väga väikese ja väga suure vahel kaob tekst ise“ (2013, 49), vt selle kohta (Steiner 2017).

11 Vt Šapir 1994 ja 2001; Dmitriev [2007] 2009; Depretto 2008; Pilshchikov ja Cadamagnani 2011; Pilshchikov 2015 ja 2022b; Trunin 2015; Glanc ja Pilshchikov 2017.

Vene keeles ilmus see (samuti inglise keelest tõlgituna) „Teoreetilise kirjandusteaduse krestomaatias“, mille andis välja Igor Černov õppematerjalina Tartu Ülikooli üliõpilastele (Černov 1976, 56–63). Artikli alguses nimetab Jakobson dominant, „üheks olulisemaks, viimistletumaks ja produktiivsemaks mõisteks vene vormikoolkonna teoorias“ ja annab definitsiooni: „Dominanti võib määratleda kui kunstiteose juhtkomponenti: see valitseb, määrab ja transformeerib ülejäänud komponente. Just dominant tagab struktuuri terviklikkuse“ (Jakobson [1935] 2005, 87; [1935] 1971, 82).

Dominandi mõiste võtsid kasutusele Eichenbaum ja Tõnjanov, kes laenasid selle saksa esteetikult Broder Christiansenilt (1909, 241–251) ja tõlgendasid ümber (Hansen-Löve 1986). Christianseni arvates esteetiline objekt loodakse artefaktist saadavate muljete tajusünteesi abil. Selles sünteesis osalevad neli tegurit: *Gegenstand* (aine, sisu), *Form* (vorm), *Stoff* (materjal) ja *Methode/Hantierung* (meetod/võttestik). Need neli pole omavahel võrdsed: üks neist tavaliselt domineerib teiste ees, see tähendab, „liigub esiplaanile ja võtab juhtrolli“ (Christiansen 1909, 241) – see ongi *die Dominante*. Tõnjanovi „Luulekeele probleemi“ (1924) kohaselt on kõik kunstiteose loomisse hõlmatud tegurid vormilised ja luule semantika tekib nende vastastikusel mõjus. Dominant, mida nimetatakse ka konstruktiivseks teguriks (*конструктивный фактор*), allutab endale teised tegurid. Siiski ei harmoniseeri ta neid, nagu arvas Christiansen, vaid deformeerib, s.t muundab neid (Tõnjanov 1924, 7). Nii teisendas Tõnjanov Christianseni poolt juba avastatud tegurite ja dominandi terminipaari.¹²

Vastupidiselt Opojazi liikmetele, kes tõlgendasid dominandi mõistet funktsionaalsest ja aksioloogilisest aspektist, viis Jarho „dominandi probleemi kvantitatiivsele alusele“ (Jarho 2006, 107; Jarho sõrendus). Esmakordselt võrreldi Jakobsoni ja Jarho dominandi tõlgendusi mainitud Černovi krestomaatias, kus kohe pärast Jakobsoni artiklit „Dominant“ (Černov 1976, 56–63) on toodud katkend Jarho „Täpse kirjandusteaduse metodoloogiast“, toimetuse pandud pealkirjaga „Dominandi leidmine tekstis“ (Černov 1976, 64–65; vrd Gasparov 1969, 508). Seal näitab Jarho, kuidas ta leiab ideedominandi.

1. Idee ei pea tingimata olema kompleksi üldstruktuuri peatunnus (dominant).
2. Ideed võib pidada „kontseptsiooniks“, kui see ületab kõiki teisi sama kompleksi ideid antud ideega seotud kujundliku materjali hulga poolest.
3. Idee saab dominandiks, kui see hõlmab üle 50% kogu sõnamaterjalist (väljendatuna mõne mahulise nimetaja arvudes) [. .] (Jarho 2006, 123–124).

¹² Vt lähemalt Pilshchikov 2021, 9–13.

Jarho alusetut usku 50% künnise kõikehõlmavasse tähtsusse on korduvalt¹³ ja õigustatult kritiseeritud, ent eesmärk otsida analüüsitavast tekstist kontseptide vormilist väljendust ja arutada nende sagedust on iseenesest tähelepanuväärne (vrd tänapäeva *topic modeling*). Nagu teisedki formalistid sidus Jarho kunstiteose elementide esteetilise mõjuvuse nende ebatavalisusega,¹⁴ kuid omistas kvantitatiivsele ebatavalisusele suuremat tähelepanu kui struktuursele. Mõnikord tajutakse „ebatavalisena“ lisaks sellele, mida on tekstis palju rohkem kui tavaliselt, ka seda, mida on tekstis palju vähem kui tavaliselt (kuni tähendusliku puudumiseni) või mis on paigutatud teistmoodi kui tavaliselt (näiteks autori „Sissejuhatus“ Sterne’i „Tristram Shandys“ on paigutatud romaani kolmanda köite keskele)¹⁵.

Niisiis on Jarho digihumanitaaria otseseks eelkäijaks Moretti tähenduses just nimelt seetõttu, et Jarho formalism on kvantitatiivne. Mis puudutab metoodikat, siis mõned tema pakutud uurimisprogrammid (näiteks proosa analüüsiks) olid õige töömahukad. Jarho nimetas selliseid uuringuid „sipelgatööks“, mis nõuab paljude osaliste kooskõlastatud jõupingutusi (Jarho 2006, 554). Kui kümme aastat pärast Jarho surma üritas tema noorem vend avaldada tema avaldamata teoseid, öeldi ametlikus vastuses, et see on liiga töömahukas ja poleks jõukohane mitte ainult ühele inimesele, vaid isegi väikesele kollektiivile (Akimova ja Šapir 2006, viii–ix). Tõepoolest: miks peaks nõukogude rahvas tegema nii palju mitmesuguseid arvutusi, kui pole siiani teada, milline neist rahvamajanduses kasulikuks osutub? Nüüd on sedasorti vastuväited kõrvale jäänud, kasvõi seetõttu, et palju saab teha arvuti abiga ja töö võtab tunduvalt vähem aega – seda on võimalik lõpetada kümneid, sadu või isegi tuhandeid kordi kiiremini. Siin tuleb esmasele kvantitatiivsele kirjandusteaduslikule formalismile appi arvutipõhine Moretti formalism.

Vana formalism läbi uue prisma

Jarho ja Moretti metodoloogiad on teineteisega tüpoloogiliselt sarnased ka paljude muude tunnuste seisukohalt – meenutagem kasvõi mõlema õpetlase tõsist huvi kirjanduse ja bioloogia vaheliste analoogiate vastu.¹⁶ Ent kuni hiljutisema ajani polnud digihumanitaarteadlased Jarho „täpse kirjandusteadusega“ tuttavad. Esiteks oli Jarho „Metodoloogia“ pika aja jooksul tuntud peamiselt ümberjutustuse kaudu Mihhail Gasparovi teedrajavas artiklis, kus leidusid vaid mõned konkreetsete arvutuste

13 Alates Gasparovi artiklist (1969, 514).

14 Vormi „mõjuvus“ (*действенность*) ja „ebatavalisus“ (*необычность*) Jarhol korreleerub Šklovski (1919, 4) pakutud formuleeringuga „struktuuri (ülesehituse) kogetavus“ (vene keeles *ощутимость построения*).

15 Vrd Šklovski 1921, 4–5.

16 Vt Akimova 2005; Hay 2014; Brzostowska-Tereszkiewicz 2011, 50–61; Neubauer 2013 ja 2016; Sobchuk ja Šeļa 2018; Arseniev 2018 ja 2021; Lvoff 2021, 40–48.

näited (artikkel ilmus vene keeles Tartu väljaandes „Töid märgisüsteemide alalt“ (IV köites), mis nüüd on ingliskeelne ajakiri Sign Systems Studies [Gasparov 1969]). Ka Jarho uurimused draamast avaldati üsna hilja (Jarho 1997 ja 1999/2000) ning anti uuesti välja 2006. aastal Marina Akimova, minu ja Maksim Shapiri koostatud Jarho tööde kogumikus. Teiseks – kuna tõlked teistesse keeltesse puudusid, siis tundsid Jarho teadusloomingut viimase ajani vaid mõned õpetlased ja isegi neis vähestes Jarho tööde katkendites ja refereeringutes, mis on inglise keeles ilmunud, tutvustatakse peamiselt tema morfoloogilise (struktuurilise) analüüsi meetodit, mitte kirjan-duse kvantitatiivse uurimise näiteid (Yarkho 1977; Margolin 1979; Yarkho 2016).¹⁷

Jarho esimese ja teise ingliskeelse tõlke vahele jäi umbes 40 aastat. Gasparovi artikkel Jarhost avaldati inglise keeles alles 2016. aastal – peaaegu pool sajandit pärast selle esmailumist vene keeles (Gasparov 1969) ja 35 aastat pärast peaaegu märkamatuks jäänud nõukogude „eksporttõlget“ prantsuse keelde (Gasparov 1981). Inglisekeelne publikatsioon – nagu kõige esimene, venekeelne – ilmus samuti Tartus, ajakirjas *Studia Metrica et Poetica* (Gasparov 2016), kus see juhatab sisse Jarho artikli „Formaalse analüüsi lihtsaimad alused“ kommenteeritud tõlke (Yarkho 2016, vrd Jarho 1927). Alles 2019. aastal ilmus ajakirjas *JLT: Journal of Literary Theory* Jarho artikli „Kõne jaotus viievaatuslikus värssragöödias“ tõlge inglise keelde (Yarkho 2019). Teine ta juba mainitud teos – „Corneille’ värsskomöödiad ja -tragöödiad“, mille ala-pealkiri on „Etüüd žanriteooriast“ – alles ootab tõlkijat. Tuletan meelde, et Jockersi, Moretti ja nende kaasautorite „Kvantitatiivne formalism“ (Allison jt 2011) on pühendatud muuhulgas žanrite eristamise probleemile kvantitatiivsete tunnuste järgi. Stanfordi Kirjanduslabori ümber koondunud mitmekeelsele kogukonnale oleks kasulik tutvuda nende eelkäija-teerajaja ideede ja arvutustega.

Vaja on teistegi Jarho teoste või vähemalt nende fragmentide tõlkeid. Erilist huvi pakub „Metodoloogia“ § 10 (Jarho 2006, 117–206), mis näitab, kuidas kirjanduse uurimisel saab rakendada elementaarseid statistilisi meetodeid (variatsiooniridade moodustamine; variatsioonivahemiku, kulminatsiooni, mediaani, moodi, aritmeetilise keskmise, standardhälbe jne arvutamine) ja millist sisulist tõlgendust need võimaldavad, s.t kuidas nad selgitavad kirjanduse struktuuri või kirjandusliku evolutsiooni teatud jooni.

¹⁷ Kirjandusteaduse objektiks Opojazi varasemates töödes oli kunstiteose ülesehitus. Teine mõiste, mida formalistid oma vaatepunkti kirjeldamiseks kasutasid, oli morfoloogia. Eichenbaum seletas, et poeetika on teadus „[kirjaniku] stiili- ja kompositsioonivõtete süsteemist. Tavaliselt nimetatakse seda meetodit „formaalseks“ – mina nimetaksin seda pigem morfoloogiliseks, et eristada seda teistest (psühholoogilisest, sotsioloogilisest jne) meetoditest, kus uurimisobjektiks ei ole kunstiteos ise, vaid see, mida ta uurija arvates peegeldab“ (Eichenbaum 1922, 8). Sarnaselt morfoloogilise analüüsiga keeleteaduses ja bioloogias selguvad kirjandusteksti morfoloogilisest analüüsist selle koostisosad ja funktsioonid, vt Steiner 1984, 68–71.

Nii näiteks väidab Jarho, et kui „mõne foneetilise või stiililise fakti varieeruvust uurides saame kõvera, mis läheneb [normaal- ehk Gaussi jaotusele], siis võime pea-aegu kindlalt öelda, et meie ees seisab keele-, mitte aga kunstifakt“ (Jarho 2006, 161, vrd 159)¹⁸. Ja vastupidi: „kui ehitub mõne tegeliku kunstilise vormi kõver, siis see ei lange kokku [normaaljaotuse] kõveraga, isegi ei lähene sellele, vaid on kas asümmeetriline või järsakas“ (Jarho 2006, 161). Mitme tipuga kõver tähendab tihtilugu, et uuritavas materjalis eristatakse mitut heterogeenset nähtuste rühma, mitut eri vormi, mis kuuletuvad erisugustele seaduspäradele (Jarho 2006, 178–183).¹⁹

Jarho näitab ilmekalt, kuidas liigse kõvera ehitamine aitab üht või teist poetika fakti kindlaks teha ja tõlgendada. Näiteks ei tunnetanud varased silpluule autorid veel hästi värsiridade silbilist võrdsust. Kui arvutada värsiridade sagedust nende teostes ühe silbi täpsusega, siis tekib kahetipuline ja katkine kõver. Kõik asetub oma kohale (saadakse ühe tipuga kõver), kui intervalli suurendatakse kolme silbini: selgub, et luuletajad ei tunnetanud 1–2 silbi vahet, nad tajusid selliseid värsiridu võrdsetena. Sarnasel moel analüüsib Jarho riimitud proosa kooloneid (Jarho 2006, 174–177).

Ehk kõige tähtsam asi siin arutlusel olevate Moretti tööde juures on kvantitatiivsete kirjandusuuringute õiguste ennistamine, huvi taastamine nende vastu ning nende tänapäevaste võimaluste demonstreerimine. Seoses sellega on minu arvates vaja pöörduda vene kvantitatiivse formalismi teadusliku pärandi poole. Jarho, Tomaševski ja nende järgijad pakkusid palju väärtuslikke ideid selle kohta, milliseid kirjanusteose ja kirjandusliku evolutsiooni aspekte on võimalik kvantifitseerida, mida ja kuidas arvutada ning milliseid sisulisi järeldusi saadud arvude põhjal teha. 1960. aastatel avas Andrei Kolmogorov (ilmselt suurim 20. sajandi vene matemaatik) statistika värsimaterjalile rakendamisel uued perspektiivid. Tema tööd värsi tõenäosuslik-statistilisest analüüsist on kogutud ühtede kaante vahele alles hiljuti (Kolmogorov 2015) ja on Kolmogorovi üleilmsele tuntusele vaatamata võõrkeeltesse tõlkimata.

Tomaševski ja Jarho töid „esimeseks“ kvantitatiivseks formalismiks²⁰ nimetama ajendavad mind Moretti uuendused: just tema vastandas kvantitatiivseid meetodeid kvalitatiivsetele. On ekslik arvata, et vene formalistid ei teinud arvutusi ega tundnud statistikat. Ometi, Mihhail Lotmani tähelepaneku kohaselt²¹ arvutasid Jarho ja Tomaševski eri asju ja erinevalt, neil olid põhimõtteliselt erinevad metodoloogiad. Jarho – nagu ka tema eelkäijad saksa filoloogid-positivistid (näiteks Moritz Wilhelm Dro-

18 Sõrendust pole siin tsitaadis edasi antud.

19 Tänapäeva Venemaal omandasid Gaussi jaotus ja mitmetipulised kõverad laia tuntuse, kuna neid on kasutatud elanikkonna „normaalse“ ja „anomaalse“ valimistegevuse kirjeldamiseks (Špilkin 2009 ja 2011; Sonin jt 2012). Vt ka hili-semat artiklit (Špilkin 2016), millel on meie teema jaoks kõnekas pealkiri – „Kaheküüruline Venemaa“ (vrd Zotova 2020).

20 Kvantitatiivset formalismi on määratletud ka kui „andmepõhist formalismi“ (Fischer, Akimova ja Orekhov 2019).

21 E-kiri (19.06.2018).

bisch, Arthur Ludwich ja Wilhelm Meyer, tuntud kui Meyer aus Speyer) – arvutas kõike, mis kätte juhtus, ja liikus induktiivselt: tegi kindlaks seaduspärad ja anomaaliaid, anomaaliaid uurides leidis uusi seaduspärasusi jne. Tomaševski lähenes empiirilisele materjalile deduktiivselt: ta lähtus meetrumi ja rütmi teooriast, katsetas ja täpsustas seda. Lotman leiab, et need erinevused võib taandada empirismi kahele tüübile – Francis Baconi (induktiivne üldistus, mis põhineb meelelise kogemuse erapooletul vaatlusel) ja René Descartes'i (hüpoteeside dedutseerimine esialgsetest põhimõtetest ja seejärel nende katsetamine ja parandamine) omadele. Peter Steiner on märkinud, et sama joon eraldab 19. sajandi positivismi ning 20. sajandi postpositivismi.²²

Kuid mõnikord ei tegutse Jarho mitte induktiivselt, vaid „deduktiivselt eri tasandil“, nagu on viidanud Galin Tihanov,²³ „see tähendab, enne kvantitatiivse analüüsi alustamist aktsepteerib ta sisust ja ideoloogiast lähtuvaid eeldusi“. Jarho draamaalaste uurimuste eesmärk on „falsifitseerida [Popperi postpositivistlikus tähenduses] sellest [sisust ja ideoloogiast] tulenevate žanriliste erisuste kirjeldusi mitmesuguste vormiliste tunnuste kvantitatiivse analüüsi toel“. See on kahtlemata tõsi. Näiteks ei defineeri Jarho romantismi või klassitsismi ainuüksi induktiivselt, lähtudes vormiliste tunnuste analüüsist. Ta lähtub olemasolevatest ideedest (mis on formuleeritud teoste sisu²⁴ või ideoloogiliste elementide²⁵ põhjal) ja seejärel täpsustab nende vahelise piiri, tuginedes statistilisele analüüsile. Samal ajal ei ole ideed kui sellised Jarho jaoks töö „sisu“, vaid selle „materjal“, nii nagu häälikud, troobid või kujundid. Religioossete ideede statistiline analüüs vastandatuna rütellikele ideedele on tema jaoks sama asjakohane kui rõhuliste ja rõhutute vokaalide vastanduse statistiline analüüs (vrd Gasparov 1969, 508–509; 2016, 137–140).

Jarho arvas, et mis tahes vormivaldkonna uurimine liigub anaüüsist (s.t teatud kirjandusliku kompleksi oluliste tunnuste esiletõstmisest) sünteesini (s.t koondatud arvnäitudega statistiliste teheteeni) ja seejärel, pärast võrdlemist teiste kirjanduslike kompleksidega, järeldusteni uuritava nähtuse arengu ja funktsioneerimise seaduspärade kohta. Statistika eduka rakendamise tingimuseks on teksti struktuuri filoloogiliselt korrektne analüüs. Ühelt poolt kuuluvad kirjandusteaduslikule tõlgendamisele üksnes need andmed, mis on saadud objektiivsete statistiliste uuringute teel. Teiselt poolt „statistika rakendamise põhimõte on selline: statistilisi suurusid ei kasutata ilma morfoloogilise analüüsita, s.t kontrollimata, milliseid tegelikke kirjandusnähtusi see peegeldab“ (Jarho 2006, 7; vrd Pilshchikov ja Cadamagnani 2011, 92;

22 Isiklik suhtlus (05.08.2019).

23 E-kiri (30.06.2019).

24 Näiteks asjaolu, et tragöödia lõpeb „halvasti“ ja komöödia „hästi“.

25 Näiteks idee, et kohus on tähtsam kui tunded või et kohus isanda ees on tähtsam kui kohus perekonna ees.

Pilshchikov 2015, 327–328). Selline uurimiskäigu põhjendatus on pahatihti puudu tänapäeva digihumanitaarias, mille konstruktsioonid mõjuvad mõnikord metodoloogiliselt naiivsetena (vrd Boot 2015).

Uus formalism läbi vana prisma

Mul on Moretti metodoloogiale eelkõige kaks etteheidet.

Ühega neist on Moretti nii või teisiti tuttav ja isegi osaliselt nõus, kuna varem on selle esitanud kauglugemise kriitik Christopher Prendergast – vt tema artiklit „Evolutsioon ja kirjanduslugu“ (Prendergast 2005) ja Moretti vastust „Alguse lõpp“ (Moretti 2006), mis on avaldatud raamatus „Kauglugemine“ (Moretti 2013, 137–158). Jutt käib korreleeruvate ridade²⁶ vaheliste suhete meelevaldsest tõlgendamisest: üks (psühholoogiline, ideoloogiline, sotsiaalmajanduslik jne) kuulutatakse teise (kirjandusliku) suhtes põhjuslikuks, kusjuures sotsiaalmajanduslik rida on alati põhjustaja rollis. Nii on artiklis „Style, Inc.: Mõtisklusi 7000 pealkirjast (Briti romaanid, 1740–1850)“ (Moretti 2009), mis on avaldatud ka „Kauglugemises“ (Moretti 2013, 179–210), palju huvitavaid oletusi, mis otseselt ei tulene ilmnunud korrelatsioonist.

Nõnda tundub mu meelest liiga oletuslik Moretti tõlgendus määrava ja umbmäärase artikliga algavate romaanipealkirjade arvu tasakaalu puudumise kohta või siis ta tõlgendus vormeli „The X of Y“ suurenenud sagedusest gooti romaanide pealkirjades. Vaatleme kasvõi samas artiklis esitatud veenvamat hüpoteesi – et lühikeste pealkirjade eelistamine pikkadele oli romaanide arvu kasvu tagajärg: pealkirjade nimestik raamatute ülevaadetes kasvab kordades, igale pealkirjale jääb vähem ruumi ning et olla märgatav, peab romaani pealkiri kohe esimesel pilgul konkurentide omadest eristuma. Arvud tõepoolest kinnitavad korrelatsiooni olemasolu (*romaanid on rohkem || pealkirjad on muutunud lühemaks*), aga põhjusliku seose postuleerimine on puhas oletus, mida välja toodud arvud kuidagi ei põhjenda. Veelgi enam, korrelatsioonist ei saa üldse tuletada põhjuse-tagajärje seost (vrd Sobtšuk 2015). Korrelatsiooni tuvastamine aitab leida üles probleemi ja püstitada küsimuse, kuid mitte anda sellele vastust. Moretti kas ei mõista seda või peidab selle retooriliste avalduste taha, väites efektselt, et põhjuse-tagajärje seose olemasolu on arvutustega tõestatud.

See on uue kvantitatiivse formalismi üks põhiprobleeme. Erinevalt Jarhost ja Tomaševskist püütakse siin liikuda formaalsest poetikast sotsioloogilise poeetika

26 Siin ja edaspidi on terminit kasutatud Juri Tõnjanovi mõttes – vt tema „Kirjanduse evolutsioonist“ ning Tõnjanovi ja Jakobsoni „Kirjanduse ja keele uurimise probleemid“ (Väljataga 2014, 220–239). Venekeelne termin *ряд* (rida) on tõlke-laen saksakeelsest sõnast *Reihe* (rida) ja tähistab sisemiste seadustega seotud nähtuste klassi. Selle mõiste tähendus hõlmab kogumi ja korrastatuse ideid, seetõttu tõlgitakse seda inglise keelde mõnikord kui *series* (rivi, jada, sari), mõnikord aga kui *order* (järjestus, järjekord).

juurde. Hiljutises intervjuus Ekaterina Velmezovale ja Kalevi Kullile tunnistab Moretti: „[. . .] kaks kõige olulisemat kirjandusteooria raamatut, mille lugesin läbi paari päevaga, olid Todorovi kogumik „Les formalistes russes“ [„Vene formalistid“] ning [György] Lukácsi „Die Theorie des Romans“ [„Romaani teooria“]“ (Velmezova, Kull ja Moretti 2020, 35). Ent kvantitatiivse uuringu tulemusena ilmnevad suhted on, nagu näeme, korrelatiivsed, mitte põhjuslikud ja see moodustab suure probleemi „sotsioloogilises pöördes“, millele uus kvantitatiivne formalism tõuke andis. Kuidas tõlgendada korreleeruvaid suhteid ridade vahel? See küsimus on siiani lahtine, nii nagu see jäi lahendamata ka 1920. aastate lõpu formalistide töödes (vt nt Tõnjanovi ja Jakobsoni „Kirjanduse ja keele uurimise probleemid“).²⁷

Kuidas aga oleks sellele probleemile lähenenud Jarho? Ma arvan, et kõigepealt võrdleks ta romaanipealkirjade evolutsiooni mittekunstiliste (näiteks teadus- ja/või filosoofia-) teoste pealkirjade omaga. Ja kui nende arengus ilmneksid sarnased tendentsid (näiteks tendents pealkirju lühendada), siis vaevalt saaks seda põhjendada optikatraktaatide konkurentsiga massikirjanduse turul. Pigem võiks rääkida ajastu üldkunstiliste ettekujutuste arengust, mida saab osaliselt rakendada ka mittekunstilistele uurimisobjektidele (vrd õpetus dominandist). Sellise järelduse saaks teha kirjandusreast lahkumata, üksnes laiendades selle piire mittekunstilise materjali lisamisega. Muidugi võib ka oletada, et ilukirjandus avaldas mõju *non-fiction*'ile, ent sel juhul peaks ilmnema kronoloogiline sõltuvus: algul hakkavad lühemaks muutuma kunstiliste tekstide ning alles hiljem teadustekstide pealkirjad.

Teine punkt, millel tahaksin peatuda, on samuti varemgi arutluse all olnud – see on ettekujutus, et kauglugemine (*distant reading*) välistab lähilugemise (*close reading*); et kirjandusteaduse objektiks saab olla vaid kirjandus tervikuna (nagu Veselovskil), aga mitte eraldiseisev kirjandusteos. Tõepoolest: Moretti ei ürita oma raamatus kahte lugemistüüpi ühendada ja võtab meelsasti vastu määratluse, mille pakkus tema meetodile välja Jonathan Arac – „uus formalism ilma lähilugemiseta“²⁸ (Moretti 2013, 65, 118). Paljud teadlased nõustuvad siiski, et „neid kahte strateegiat ei tohiks vastandada, vaid nad peavad teineteist täiendama“ (Orehov 2017, 36) ning „selleks, et midagi ette võtta kauglugemise valdkonnas, on vaja hästi vallata lähilugemist“ (Spivak 2006, 102).²⁹ Olen samuti veendunud, et arusaam konkreetsest kirjandusteosest muutub laiemaks ja veelgi enam ülilaila kontekstiga tutvumisel sügavamaks ja täpsemaks.

27 Vt lähemalt Pilshchikov 2019, 48–50; Pilshchikov ja Ustinov 2020b.

28 „Moretti’s new formalism without close reading“ (Arac 2002, 38), vrd Eve 2019.

29 Originaalis: „in order to do distant reading one must be an excellent close reader“. Vt ka asjatundlikku analüütilist ülevaadet nii kaug- kui lähilugemisele keskendunud digiprojektidest (Jänicke jt 2015).

Teisalt pakutakse kauglugemise strateegiale metodoloogilisi korrektiive. 2019. aastal ilmus Ted Underwoodi raamat „Kaughorisonid: Digitaalsed tõendid ja kirjanduslikud muutused“ (Underwood 2019). Autor pakub välja Moretti metodoloogia uue versiooni, mida ta nimetab kriitiliseks kauglugemiseks (*critical distant reading*). Selle tuum seisneb tõlgendava hüpoteesi esialgses formuleerimises ja selle edasises järelkontrollimises. Nagu näha, pole nende antinoomiate sõnastamine midagi uut – ja nad pole siiani oma tähtsust kaotanud. Underwood toob võrdluse: „Selle asemel, et kirjanduse kirjeldus varasemas ulatuses kõrvale lükata, on kauglugemisel potentsiaali seda distsipliini avardada – nii nagu biokeemia avardas keemiat laiahaardelisema analüüsi suunas“ (Underwood 2019, xviii). Vaevalt ta teadis, et 80 aastat varem kasutas keemikujundit Jarho, võrreldes end 18. sajandi suurima loodusteadlase Antoine Laurent de Lavoisier’ga, kes võttis kasutusele kvantitatiivsed analüüsimeetodid ja keemiliste elementide uue nomenklatuuri ning pani nii aluse tänapäevasele teaduskeemiale: „Võttes uurimistöö aluseks kvantitatiivse arvestuse ja mikroanalüüsi, panen ma vaid ette teha kirjandusteaduses sama, mida poolteist sajandit tagasi tegi keemias Lavoisier, ja ma ei kahtle, et tulemused ei lase end kaua oodata“ (Jarho 2006, 7). Võrdlus Lavoisier’ga on omakorda marksistide ja formalistide poleemikas kasutusel olnud ammu keemia-metafoori hiline järelkaja. Lev Trotski teravalt negatiivne artikkel „Luule vormikoolkond ja marksism“, mis ilmus esmakordselt 1923. aastal ajalehes Pravda (26. juuli, nr 166) ja seejärel tema raamatus „Kirjandus ja revolutsioon“, algas kiidusõnadega: „[. . .] vormikoolkond on esimene teaduslik koolkond kunstis. Šklovski jõupingutuste tulemusena – see teene pole väike! – viidi kunstiteooria ja osaliselt ka kunst ise alkeemia seisundist lõpuks ometi keemia positsioonile“ (Trotsky 1923, 119). *Alkeemia – keemia – biokeemia* on suurepärase metafoori ja tundub olevat humanitaarteaduste jaoks atraktiivne perspektiiv.

Moretti kavatses arvutite abil lugeda „suurt lugematut“ – *the great unread* (Margaret Coheni (1999, 23) väljend). Ja tõepoolest: kui me tegeleme üksnes kirjandustekstide tõlgendamisega, kui palju tekste me saame siis uurida? Üht, kümnet, isegi sadat, äärmisel juhul tuhandet – neid aga on palju rohkem. On mitu tuhat 18. ja 19. sajandi inglise romaani, mida keegi kunagi lugema ei hakka – ütleb Moretti. Varem neid loeti, nüüd enam mitte. Aga me armastame endiselt Henry Fieldingut, Laurence Sterne’i, Jane Austenit, õdesid Brontësid, William Thackerayd või Charles Dickensit ja tahame teada, mis on neis erilist. Tähtteoste eripära mõistmiseks peame tundma kultuurilist tausta, mille foonil need loodi. Mida siis teha? Uurida neid tuhandeid romaane kauglugemise meetodil, selgitades välja mõned vormilised tunnused, millest lähtudes

võib arvuti nüüd analüüsida suuri tekstimahte (*big data*). Selles seisneb kiire ja võõritava kauglugemise eelis aeglase ja tähelepaneliku lähilugemise ees.³⁰

Kokkuvõtteks

Vene vormikoolkonna intellektuaalse pärandi taaselustamine ja ümbermõtestamine viimastel aastakümnetel lubab välja tuua kõige olulisemad postformalistlikud dihhotoomiad. Iga sellise dihhotoomia üks pool on seotud kvalitatiivse lähenemisviisiga kirjandusele, mis on esitatud Šklovski, Eichenbaumi ja teatud määral Tõnjanovi uurimisprogrammides, ja teine Jarho ja teatud määral Tomaševski (aga ka Moretti ja Jockersi) rakendatud kvantitatiivse lähenemisviisiga:

tekst	vs.	kontekst / intertekst
üksiktekstid	vs.	tekstimassiivid / kirjandus tervikuna
lähilugemine	vs.	kauglugemine
kvalitatiivne lähenemisviis	vs.	kvantitatiivne lähenemisviis

Usun, et need antinoomiad saab praktikas lahendada. Kvantitatiivsele sünteesile (s.t matemaatilistele ja statistilistele tehetele) eelneb struktuurianalüüs (s.t asjakohaste eritunnuste kindlaksmääramine) ja järgneb omakorda matemaatiliste tulemuste kvalitatiivne tõlgendamine: saadud kvantitatiivseid andmeid tuleb uuesti tõlgendada kirjandusliku struktuuri, funktsiooni ja evolutsiooni seisukohalt. Konkreetsem ettekujutus kirjandusstruktuurist laseb meil täpsemalt määrata selle struktuuri sünkroonse ja diakroonilise kirjelduse jaoks olulised tunnused. Sellist ringliikumist kirjandusvormi uurimisel võib kõrvutada hermeneutilise ringiga, mis paratamatult igasuguse tõlgendusega tekib: me liigume osadelt tervikule, seejärel tervikult osadele ja siis jälle osadelt tervikule jne, lähenedes üha enam eesmärgile, mis jääb lõpuni kättesaamatuks. Aga just selles teadus seisnebki.

Vene keelest tõlkinud Kajar Pruul ja Mihhail Trunin

Allikad

Achilli, Alessandro. 2013. „Un episodio del contributo di B. Tomaševskij allo studio del ritmo poetico: la pentapodia giambica puškiniana.“ – *Enthymema* 8: 324–333.
<https://doi.org/10.13130/2037-2426/2901>.

30 Termim „aeglane lugemine“ (*медленное чтение*), mille pakkus 1910. aastatel välja Mihhail Geršenzon (1918, 18; 1919, 155), tähendab sama, mida *close reading* inglise keeles.

Akimova, Marina. 2005. „Gumanitarnye nauki i biologiya: B. I. Yarkho i terminologiya russkogo prestrukturalizma.“ – *Antropologiya kultury* 3, peatoim. Vyacheslav Vs. Ivanov, 28–39. Moskva: Institut mirovoy kultury MGU.

— — —. 2017. „Ucheny i vlast: sluchay B. I. Yarkho.“ – *Wiener Slavistisches Jahrbuch, Neue Folge* 5: 249–271.

Akimova, Marina ja Maksim Šapir [=Shapir]. 2006. „Boris Isaakovich Yarkho i strategiya „tochnogo literaturovedeniya“.“ – Boris Yarkho, *Metodologiya tochnogo literaturovedeniya: Izbrannye trudy po teorii literatury*, toim. M. V. Akimova, I. A. Pilshchikov ja M. I. Shapir (üldtoimetaja), vii–xxxii. Moskva: Yazyki slavyanskikh kultur.

Allison, Sarah, Ryan Heuser, Matthew Jockers, Franco Moretti ja Michael Witmore. „Quantitative Formalism: an Experiment.“ – *Stanford Literary Lab Pamphlet* 1. January 15, 2011. <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet1.pdf>.

Arac, Jonathan. 2002. „Anglo-globalism?“ – *New Left Review* 16: 35–45.

Arseniev, Pavel. 2018. „Videt za derevyami les: O dalnem chtenii i spekulativnom povorote v literaturovedenii.“ – *Novoye literaturnoye obozreniye* 150: 16–34.

— — —. 2021. „To See the Forest Behind the Trees: „Biological Bias in Literary Criticism“ from Formalism to Moretti.“ – *Russian Literature* 122/123: 67–83. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2021.07.004>.

Bailey, James. 1979. „The Russian Linguistic-Statistical Method for Studying Poetic Rhythm: A Review Article.“ – *Slavic and East European Journal* 23 (2): 251–261. <https://doi.org/10.2307/308116>.

Boot, Peter. 2015. „Distant Reading. Franco Moretti. London; New York: Verso, 2013.“ – *Digital Scholarship in the Humanities* 30 (1): 152–154. <https://doi.org/10.1093/llc/fqu010>.

Brzostowska-Tereszkiewicz, Tamara. 2011. *Ewolucje teorii. Biologizm w modernistycznym literaturoznawstwie rosyjskim*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Černov, Igor, toim. 1976. *Khrestomatiya po teoreticheskomu literaturovedeniyu* I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Christiansen, Broder. 1909. *Philosophie der Kunst*. Hanau, Clauss und Feddersen.

Cohen, Margaret. 1999. *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton: Princeton University Press.

Depretto, Catherine. 2008. „La question du formalisme moscovite.“ – *Revue des études slaves* 79 (1/2): 87–101. https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_2008_num_79_1_7127

— — —. 2017. „Idei Shklovskogo vo Frantsii: perevod i vospriatiye (1965–2011).“ – *Epokha „ostraneniya“: Russky formalizm i sovremennoye gumanitarnoye znaniye*, toim. Yan Levchenko ja Igor Pilshchikov, 194–204. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye. [Esmakordselt avaldatud: 2016. – *Novoye literaturnoye obozreniye* 139: 43–52.]

— — —. 2018. „Formalisme et poétique. Boris Tomaševskij, le formaliste oublié.“ – *Communications* 103: 107–118. https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_2018_num_103_1_2915

Dmitiriev, Aleksandr N. 2009. „Kak sdelana „formalno-filosofskaya shkola“ (ili pochemu ne sostoyalsya moskovsky formalizm?“ – *Issledovaniya po istorii russkoy mysli. Ezhegodnik* 2006–2007 (8), toim. M. A. Kolerov ja N. S. Plotnikov, 71–96. Moskva: Modest Kolerov.

Eichenbaum, Boris. 1922. *Molodoy Tolstoy*. Peterburg: Izdatelstvo Z. I. Grzhebina.

— — —. 1927. „Teoriya „formalnogo metoda“.“ – B. M. Eichenbaum, *Literatura: Teoriya. Kritika. Polemika*, 116–148. Leningrad: Priboi.

Eve, Martin Paul. 2019. *Close Reading with Computers: Textual Scholarship, Computational Formalism, and David Mitchell's Cloud Atlas*. Stanford: Stanford University Press.

Fischer, Frank, Marina Akimova ja Boris Orekhov. 2019. "Data-Driven Formalism". – *Journal of Literary Theory* 13 (1): 1–12.

Fleishman, Lazar. 1977. „Tomashevski i Moskovski lingvisticheski kruzhok.“ – *Trudy po znakovym sistemam* IX. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 422: 113–132.

Gasparov, Mikhail L. 1969. „Raboty B. I. Yarkho po teorii literatury.“ – *Trudy po znakovym sistemam* IV. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 236: 504–514.

———. 1981. „Boris Yarkho et la théorie de la littérature.“ – *Linguistique et poétique*, toim. V. P. Grigoriev, tlk Antoine Garcia, 72–90. Moskva: Progress.

———. 2003. „„Rifmovannaya proza dram Hrotsvity“ – neizdannoe issledovanie B. I. Yarkho.“ – *Arbor Mundi* 10: 165–186.

———. 2016. „Boris Yarkho's works on literary theory“, tlk Michael Lavery ja Marina Tarlinskaja. – *Studia Metrica et Poetica* 3 (2): 130–150. <https://doi.org/10.12697/smp.2016.3.2.05>.

Geršenzon, Mikhail. 1918. *Videniye poeta*. Moskva: 2-ya tipolitografiya MGSNKX.

———. 1919. *Mudrost Pushkina*. Moskva: Knigoizdatelstvo pisatelei v Moskve.

Glanc, Tomáš ja Igor Pilshchikov. 2017. „Russkie formalisty kak nauchnoe soobshchestvo.“ – *Epokha „ostraneniya“: Russky formalizm i sovremennoye gumanitarnoye znaniye*, toim. Yan Levchenko ja Igor Pilshchikov, 85–100. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.

Hansen-Löve, Aage A. 1986. „Dominanta.“ – *Russian Literature* 19 (1): 15–25.

Hay, John. 2014. „Plotting Devices: Literary Darwinism in the Laboratory.“ – *Philosophy and Literature* 38 (1A): A148–A161.

Jakobson, Roman. (1935) 1971. „The Dominant.“ – *Readings in Russian Poetics: Formalist and Structuralist Views*. toim. Ladislav Matejka ja Krystyna Pomorska, 82–87. Cambridge, MA: MIT Press.

———. (1935) 2005. *Formalistická škola a dnešní literární věda ruská. Brno 1935*, toim. Tomáš Glanc. Praha: Academia.

———. (1960) 1971 „Linguistics and Communication Theory.“ – Roman Jakobson, *Word and Language*. Selected Writings II: 570–579. The Hague; Paris: Mouton.

———. 1973. *Questions de poétique*. Paris: Seuil.

Jarho, Boriss. 1927 = Yarkho, Boris. 1927. „Prosteyskiye osnovaniya formalnogo analiza.“ – *Ars poetica* I, toim. M. A. Petrovsky, 7–28. Moskva: GAKhN.

———. 1997. „Raspredeleniye rechi v pyatiaktnoy tragedii (K voprosu o klassitsizme i romantizme)“, toim. M. V. Akimova, eessõna: M. I. Shapir. – *Philologica* 4: 201–287. https://rvb.ru/philologica/04rus/04rus_jarxo.htm.

———. 1999/2000. „Komedii i tragedii Kornelya (Etyud po teorii zhanra)“, toim. M. V. Akimova. – *Philologica* 6: 143–319. https://rvb.ru/philologica/06rus/06rus_jarxo.htm.

———. 2006. *Metodologiya tochnogo literaturovedeniya: Izbrannye trudy po teorii literatury*, toim. M. V. Akimova, I. A. Pilshchikov ja M. I. Shapir (üldtoimetaja). Moskva: Yazyki slavyanskikh kultur.

Jänicke, Stefan, Greta Franzini, Muhammad Faisal Cheema, ja Gerik Scheuermann. 2015. „On Close and Distant Reading in Digital Humanities: A Survey and Future Challenges.“ – *Eurographics Conference on Visualization (EuroVis) 2015. Cagliari, Italy, May 25–29, 2015. STARS – State of the Art Reports*, toim. Rita Borgo, Fabio Ganovelli ja Ivan Viola. The Eurographics Association.

<https://doi.org/10.2312/eurovisstar.20151113>.

Jockers, Matthew L. 2013. *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. Urbana: University of Illinois Press.

Kizhner, Inna, Melissa Terras, Boris Orekhov, Lev Manovich, Igor Kim, Maxim Rummyantsev ja Anastasia Bonch-Osmolovskaya. 2022. „The History and Context of the Digital Humanities in Russia.“ – *Global Debates in the Digital Humanities*, toim. Domenico Fiormonte, Paola Ricaurte ja Sukanta Chaudhuri, 55–70. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kliger, Ilya. 2021. „Dynamic Archeology or Distant Reading: Literary Study Between Two Formalisms.“ – *Russian Literature* 122/123: 7–28. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2021.07.002>.

Kolmogorov, Andrei N. 2015. *Trudy po stikhovedeniyu*, koost. ja toim. A. V. Prokhorov, eessõnad: M. L. Gasparov ja A. V. Prokhorov. Moskva: MTsNMO.

Lotman, Maria-Kristiina. 2003. „On the Semantics of Rhythm: Formal Differences Between the Characters of Oresteia in Tragedy.“ – *Sign Systems Studies* 31 (2): 441–464. <https://doi.org/10.12697/SSS.2003.31.2.07>.

Lvoff, Basil. 2021. „Distant Reading in Russian Formalism and Russian Formalism in Distant Reading.“ – *Russian Literature* 122/123: 29–65. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2021.07.003>.

Malikova (Baskina), Maria. 2020. „„Bukvalistide kukutamise“ alguse juurde: 1934. aasta.“ – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 25. *Vene kirjanduse tõlkeideoloogia erinumber*, koost. Lea Pild, 156–171. <https://doi.org/10.7592/methis.v20i25.16572>.

Margolin, Uri. 1979. „B. I. Yarkho's Programme for a Scientifically Valid Study of Literature.“ – *Essays in Poetics* 4 (2): 1–36.

Matejka, Ladislav ja Krystyna Pomorska, koost. ja toim. 1971. *Readings in Russian Poetics: Formalist and Structuralist Views*. Cambridge, MA: MIT Press.

Moretti, Franco. 2000. „Conjectures on World Literature.“ – *New Left Review* 1: 54–68.

———. 2003. „Oletusi maailmakirjandusest“, tlk Triinu Pakk-Allmann. – *Vikerkaar* 18 (7/8): 146–158.

———. 2006. „The End of the Beginning: A Reply to Christopher Prendergast.“ – *New Left Review* 41: 71–86.

———. 2009. „Style, Inc. Reflections on Seven Thousand Titles (British Novels, 1740–1850).“ – *Critical Inquiry* 36 (1): 134–158.

———. 2013. *Distant Reading*. London; New York: Verso.

———. 2016 = Moretti, Franko. 2016. *Dalnee chtenie*, tlk. A. Vdovin, O. Sobchuk ja A. Shelya, toim. I. Kushnareva. Moskva: Izdatelstvo Instituta Gaydara.

Neubauer, John. 2013. „Globalizing Literary History.“ – *Interlitteraria* 18 (1): 7–23. <https://doi.org/10.12697/il.2013.18.1.01>.

Neubauer, John. 2016. „Recent Theories and Debates about Evolution and the Arts: A Critical Review.“ – *Arcadia* 51 (1): 3–21. <https://doi.org/10.1515/arcadia-2016-0002>.

Orekhov, Boris. 2017. „Iskusstvennye neironnye seti kak osoby tip distant reading.“ – *Vestnik Priamurskogo gosudarstvennogo universiteta im. Sholom-Aleykhema* 27 (2): 32–43. <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennye-neyronnye-seti-kak-osobyi-tip-distant-reading>.

Pilshchikov, Igor. 2015. „Nasledie russkoi formalnoi shkoly i sovremennaja filologija.“ – *Antropologiya kultury*, peatoim. Vyacheslav Vs. Ivanov, 319–350. Moskva: Institut mirovoy kultury MGU.

— — —. 2018. „Franko Moretti i novy kvantitativny formalizm.“ – *Novoye literaturnoye obozreniye* 150: 39–45.

— — —. 2020. „A poética quantitativa do Formalismo Russo“, tlk Valteir Vaz. – *RUS–Revista de Literatura e Cultura Russa* 16: 9–42. <https://doi.org/10.11606/issn.2317-4765.rus.2020.172896>.

— — —. 2021. „El esquema comunicativo de Roman Jakobson entre lenguas y continentes: historia cruzada del modelo teórico“, tlk Anastasia Belousova ja Sebastián Páramo. – *Revista de Estudios Sociales* 77: 2–20. <https://doi.org/10.7440/res77.2021.01>.

— — —. 2022a. „Kwantytywne poetyka rosyjskiego formalizmu – Boris Jarcho jako niedoceniony prekursor „czytania na dystans““, tlk Joanna Dybiec-Gajer. – *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica* 10 (ilmumas).

— — —. 2022b. „The Four Faces of Russian Formalism.“ – *Literary Theory between East and West. Transcultural and Transdisciplinary Movements from Russian Formalism to Cultural Studies*, toim. Michał Mrugański ja Schamma Schahadat. Berlin: De Gruyter (ilmumas).

Pilshchikov, Igor [= Pil'ščikov, Igor' Alekseevič] ja Cinzia Cadamagnani. 2011. „Il retaggio scientifico del formalismo russo e le scienze umane moderne“, tlk ja eessõna: Cinzia Cadamagnani. – *Enthymema* 5: 70–102. <https://doi.org/10.13130/2037-2426/1751>.

Pilshchikov, Igor ja Andrei Ustinov. 2020a. „Moskovsky Lingvistichesky Kruzhok i stanovleniye russkogo stikhovedeniya (1919–1920).“ – *Unacknowledged Legislators: Studies in Russian Literary History and Poetics in Honor of Michael Wachtel* (Stanford Slavic Studies 50), toim. Lazar Fleishman, David M. Bethea ja Ilya Vinitsky, 389–413. Berlin: Peter Lang.

— — —. 2020b. „Poverkhnostnoe napryazheniye: istoriya kultury i kontseptsiya „literaturnogo byta“ B. M. Eichenbauma.“ – *Rhema* 4: 9–22. <https://doi.org/10.31862/2500-2953-2020-4-9-22>.

Polilova, Vera. „Polemika vokrug sbornikov „Khudozhestvennaya forma“ i „Ars poetica“: B. I. Yarkho i Opoyaz.“ – *Studia Slavica: Sbornik nauchnykh trudov molodykh filologov* X, 153–170. Tallinn: Institut slavianskikh yazykov i kultur Tallinskogo Universiteta, 2011.

Polilova, Vera. „Nezdannaya rabota B. I. Yarkho o poetike „Pesni o moem Side“ i ego perevody srednevekovykh pamyatnikov.“ – *Khudozhestvenno-filologicheskii perevod 1920–1930-kh godov*, koost. M. E. Baskina (Malikova), toim. M. E. Baskina ja V. V. Filicheva, 101–145. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2021.

Prendergast, Christopher. 2005. „Evolution and Literary History: A Response to Franco Moretti.“ – *New Left Review* 34: 40–62.

Serebrennikov, N. V., toim. 1995. *Shpet v Sibiri: ssylka i gibel*, koost. M. K. Polivanov, N. V. Serebrennikov ja M. G. Shtorkh. Tomsk: Vodoley.

Sini, Stefania. 2007. „Di nuovo sul formalismo russo.“ – *Letteratura e letterature* 1: 49–75.

Sobtšuk [= Sobchuk], Oleg. 2014. „Uvidet za derevyami les: Evolyutsiya, mirosistemny analiz, statistika“ [Arvustus: Moretti, Franco. Distant Reading. London; New York: Verso, 2013]. – *Novoye literaturnoye obozreniye* 125: 320–324.

— — —. 2015. „Nomoteticheskoye literaturovedeniye: Punktirny nabrosok.“ – *Novoye literaturnoye obozreniye* 132: 102–114.

Sobtšuk [= Sobchuk], Oleg ja Artjoms Šeļa [= Artyom Shelya]. 2018. „(Dalneye) chteniye i (kulturnaya) evolyutsiya.“ – *Novoye literaturnoye obozreniye* 150: 88–98.

Sonin, Konstantin, Ruben Yenikolopov, Sergey Shpilkin jt. 2012. „O chem mozhet skazat elektoralnaya statistika“ [Polit.ru seminari stenogramm, 20.12.2011]. – *Polit.ru*, 12. jaanuar. <https://polit.ru/article/2012/01/12/elections/>.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 2006. „World Systems & the Creole.“ – *Narrative* 14 (1): 102–112.

Stanford University. 2015. *Russian Formalism and the Digital Humanities Conference: Book of Abstracts*.
<https://digitalhumanities.stanford.edu/russian-formalism-digital-humanities-abstracts>.

Steiner, Peter. 1984. *Russian Formalism: A Metapoetics*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.

— — —. 2017. „Divergence vs. Convergence: Moretti, Tynyanov, Jakobson.“ – *Przegląd Filozoficzno-Literacki* 47 (2): 117–124. <http://www.pfl.uw.edu.pl/index.php/pfl/article/view/1143/759>.

Šapir, Maksim. 1994. „The Minutes from the Meeting of the Moscow Linguistic Circle (MLC) on 26 February 1923“, tlk Joe Andrew. – *Philologica* 1: 202–203. https://rvb.ru/philologica/01eng/01eng_mlc.htm.

— — —. 2001. = Šapir, M. I. 2001. „Moskovsky lingvistichesky kruzhok.“ – *Literaturnaya entsiklopediya terminov i poniaty*, toim. A. N. Nikol'yukin, 591–594. Moskva: Intelvak.

Šeļa, Artjoms. 2021. „Erinevused, kaugused ja sõrmejäljed: Stilomeetria ja mitmemõõtmelise tekstianalüüsi alused.“ – *Keel ja Kirjandus* 64 (8/9): 696–717. <https://doi.org/10.54013/kk764a3>.

Šklovski, Viktor. 1919 = Shklovsky, Viktor. „Potebnya.“ – *Poetika*. Sborniki po teorii poeticheskogo yazyka III, 3–6. Petrograd: 18-ya Gosudarstvennaya tipografiya.

— — —. 1921. „*Tristram Shendi*“ *Sterna i teoriya romana*. Sborniki po teorii poeticheskogo yazyka IV₂. Petrograd: Opoyaz.

— — —, toim. 1923. *Ocherki po poetike Pushkina*. Berlin: Epokha.

Špilkin, Sergei. 2009 = Shpilkin, Sergei. 2009. „Statisticheskoye issledovaniye rezultatov rossiyskikh vyborov 2007–2009 gg.“ – *Troitsky variant – Nauka*, 27. oktoober.
<https://trv-science.ru/uploads/40N.pdf>.

— — —. 2011. „Matematika vyborov – 2011.“ – *Troitsky variant – Nauka*, 20. detsember.
<https://trv-science.ru/uploads/94N.pdf>.

— — —. 2016. „Dvugorbayya Rossiya.“ *Troitsky variant – Nauka*, 4. oktoober.
<https://trv-science.ru/uploads/214N.pdf>.

Todorov, Tzvetan, koost., toim. ja tlk. 1965. *Théorie de la littérature. Textes des Formalistes russes*, eessõna: Roman Jakobson. Paris: Seuil.

— — —, koost. ja toim. 1968. *I formalisti russi. Teoria della letteratura e metodo critico*, eessõna: Roman Jakobson, tlk Gian Luigi Bravo, Cesare De Michelis, Remo Faccani, Renzo Oliva, Carlo Riccio ja Vittorio Strada. Torino: Einaudi.

Tomaševski, Boriss. 1925 = Tomashevsky, Boris. 1925. *Teoriya literatury (Poetika)*. Moskva: Gosudarstvennoye izdatelstvo.

— — —. *O stikhe*. 1929. Leningrad: Priboy.

Trotsky, Lev. 1923. *Literatura i revolyutsiya*. Moskva: Krasnaya nov.

Trunin, Mihhail. 2015. „Repliik akadeemilises mõttevahetuses: Vene vormikoolkonna tekstide esimese eestikeelse antoloogia tähtsust on raske üle hinnata.“ – *Sirp*, 28. august, 15–16.
<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/repliik-akadeemilises-mottevahetuses/>.

Tõnjanov, Juri. 1924 = Tynyanov, Yury. 1924. *Problema stikhotvornogo yazyka*. Voprosy poetiki V. Leningrad: Academia.

Underwood, Ted. 2019. *Distant Horizons: Digital Evidence and Literary Change*. Chicago: University of Chicago Press.

Ustinov, Andrei. 2016. „The Legacy of Russian Formalism and the Rise of the Digital Humanities.“ – *Wiener Slavistisches Jahrbuch, Neue Folge* 4: 287–289.

Velmezova, Ekaterina, Kalevi Kull ja Franco Moretti. 2020. „„Akademicheskaya mobilnost“ Franko Moretti.“ – *Universalii russkoy literatury* 8, toim. Andrei Faustov ja Matthias Freise, 28–38. Voronezh: Izdatelsky dom VGU.

Volek, Emil, koost., toim. ja tlk. 1992. *Polemica, historia y teoria literaria*. Antología del formalismo ruso y el grupo de Bajtin 1. Madrid, Fundamentos.

Volek, Emil, koost., toim. ja tlk. 1995. *Semiotica del discurso y posformalismo bajti[ni]ano*. Antología del formalismo ruso y el grupo de Bajtin 2. Madrid, Fundamentos.

Väljataga, Märt, koost. ja toim. 2014. *Kirjandus kui selline: Valik vene vormikoolkonna tekste*. Tallinn: TLU Kirjastus.

Yarkho, Boris. 1977. „A Methodology for a Precise Science of Literature (Outline)“, tlk L. M. O’Toole. – *Formalist Theory. Russian Poetics in Translation* 4, 52–70. Colchester; Oxford: Holdan.

— — —. 2016. „The elementary foundations of formal analysis“, tlk ja komment. Michael Lavery ja Igor Pilshchikov. – *Studia Metrica et Poetica* 3 (2): 151–174. <https://doi.org/10.12697/smp.2016.3.2.06>.

— — —. 2019. „Speech Distribution in Five-Act Tragedies (A Question of Classicism and Romanticism)“, tlk Craig Saunders. – *Journal of Literary Theory* 13 (1): 13–76.

Zotova, Nataliya. 2020. „„Dvugorbaya Rossiya“ i popravki v Konstitutsiyu: ucheny nashel bolee 20 mln „anomalnykh golosov.““ – *BBC News: Russkaya sluzhba*, 3. juuli. <https://www.bbc.com/russian/features-53271744>.

Igor Pilshchikov – PhD, Dr hab., California Ülikooli Los Angeleses (UCLA) slaavi, Ida-Euroopa ja Euraasia keelte ja kultuuride osakonna vene kirjanduse korraline professor ja Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste instituudi kultuurisemiootika ja vene kirjanduse sihtrahastusega professor. Tema teadushuvide hulka kuulub 19. sajandi vene kirjandus, võrdlev kirjandusteadus, kirjandusteooria, värsiõpetus ja digihumanitaaria. Ta on Fundamentaalse Digitaalse Raamatukogu „Vene kirjandus ja folkloor“ (feb-web.ru), infosüsteemi „CPCL: Võrdlev poetika ja võrdlev kirjandusteadus“ (cpcl.feb-web.ru) ja Vene virtuaalne raamatukogu (rvb.ru) peatoimetaja ning rahvusvahelisi ajakirju *Studia Metrica et Poetica* (Tartu Ülikooli Kirjastus) ja *Pushkin Review* (Slavica Publishers) toimetaja.

E-post: [igor.pilshchikov\[at\]tlu.ee](mailto:igor.pilshchikov[at]tlu.ee)

“Old” and “New” Quantitative Formalism: Comparisons and Perspectives (The Moscow Linguistic Circle and the Stanford Literary Lab)

Igor Pilshchikov

Keywords: Russian Formalism, distant reading, quantitative formalism, Boris Tomashevsky, Boris Yarkho, Franco Moretti

Ten years ago, Franco Moretti and his co-authors described their research method as “quantitative formalism”, in contrast to Russian Formalism of the 1910s and 1920s. The structural and functional analysis of poetic texts is the nucleus of the formalist agenda, and it can indeed be considered “qualitative”. However, quantitative formalism’s novelty depends upon narrowly construing “formalism” as it was understood by the Petrograd association *Obshchestvo izucheniya poeticheskogo yazyka* (Society for the Study of Poetic Language) or Opoyaz. Other formalist groups had previously approached the question of quantitative formalism, but this fact is not known to many scholars for whom the canon is limited to the Opoyaz variant of formalism presented in Tzvetan Todorov’s anthology (1965) and the later collections of formalist essays, from the “standard” published by Ladislav Matejka and Krystyna Pomorska in English in 1971 to the recent collection of Russian Formalists in Estonian translation edited by Märt Väljataga in 2014.

To demonstrate the historical development of quantitative analysis within Russian formalism, this essay focuses on the approaches to quantitative poetics developed by Boris Tomashevsky (1890–1957) and Boris Yarkho (1889–1942). Both Tomashevsky and Yarkho were members of the Moscow Linguistic Circle (MLC), co-founded by Roman Jakobson in 1915; the two scholars were recommended for membership in the MLC by Jakobson himself and elected unanimously at the same meeting on 21 June 1919. In 1960, Jakobson called Tomashevsky’s approach to verse “an example of the longest and, until recently, perhaps the most spectacular ties between linguistics, in particular the study of poetic language, on the one hand, and the mathematical analysis of stochastic processes on the other”. This approach “gave surprising clues for descriptive, historical, comparative, and general metrics on a scientific basis”. For example, Tomashevsky pioneered a statistical method of his own invention that compares empirical indicators of verse rhythm with a theoretical model. James Bailey aptly called this approach “the Russian linguistic-statistical method for studying poetic rhythm” (1979).

His colleagues in the MLC recognized the importance of Tomashevsky’s quantitative verse studies at MLC meetings in 1919–1921. A collection of his essays was published with the title *O stikhe* (On verse, 1929). However, later anthologies have included only those sections of his essays that do not contain statistics, charts, diagrams, or tables. There are no book-length monograph studies devoted to Tomashevsky in any language, and his name is less frequently mentioned than other formalists’. To a certain extent, Tomashevsky remains “*le formaliste oublié*”, as Catherine Depretto has recently put it (2018). In his groundbreaking article on Yarkho published in Tartu in 1969, Mikhail Gasparov pointed out how Yarkho applied statistical methods with broader applicability than the study of versification alone. He used statistics for researching almost all aspects of the language of poetry and *belles-lettres*, motivated by a total quantification of poetics. In the paper, special attention is given to Yarkho’s then-novel approach of comparing many texts using a limited number of indicators. Specifically, he conducted a

diachronic analysis of 153 five-act tragedies from 23 authors, using only four formal features: the number of scenes in the play as the measure of mobility of its action, the total number of characters in the play, the number of scenes with a particular number of speaking characters, and the standard deviation from the mean number of speaking characters in a scene. This is nothing else but an early example of “distant reading”, a term coined by Moretti many decades later.

The birth of new quantitative formalism outside Russia invites us to re-evaluate the history of Russian Formalism *in toto*. Yarkho, Tomashevsky, and their followers offered a plethora of ideas for quantifying literary evolution and individual literary works, defining specific aspects of literature that justify this approach, as well as meaningful conclusions which can be drawn from the resulting calculations. On the one hand, this re-evaluation is critical for understanding the historical development of Russian Formalism. On the other hand, a comparison of the historical and modern versions of quantitative formalism offers methodological insights that are relevant for researchers in contemporary digital humanities.

Igor Pilshchikov – PhD, Dr hab., Professor of Russian Literature at the Department of Slavic, East European and Eurasian Languages and Cultures, UCLA, and Research Professor of Semiotics of Culture and Russian Literature, School of Humanities, Tallinn University. His research interests include 19th-century Russian literature, comparative literature, literary theory, verse theory and digital humanities. He is the editor-in-chief of the Fundamental Digital Library „Russian Literature and Folklore“ (feb-web.ru), the information system „CPCL: Comparative Poetics and Comparative Literature“ (cpcl.feb-web.ru) and the Russian Virtual Library (rvb.ru); as well as editor of the international research journals *Studia Metrica et Poetica* (University of Tartu Press) and *Pushkin Review* (Slavica Publishers).

E-mail: igor.pilshchikov[at]tlu.ee